

DISPOZITÍV SEXUALITY VERZUS TELO A PÔŽITOK

MICHEL FOUCAULT: Dějiny sexuality I., Vůle k vědění. Praha, Herrmann & synové, 1999, s. 189.

Francúzsky filozof a historik Michel Foucault (1926-1984) patrí na súčasnom filozofickom nebi k hviezdám prvej veľkosti. Do akej miery je toto postavenie dané silou a hĺbkou jeho myslenia, prenikavosťou postrehov a zdôvodnenosťou tvrdení a do akej ide skôr o výraz módy, ktorá diktuje istý štýl písania založený na rétorike, to by si zasluhovalo samostatný výskum. Vplyv a dosah Foucaultovho diela je však neodškriepiteľný inšpirujú sa ním feministky (napr. Judith Butlerová, Sandra Bartkyová, Carole Patemanová), americkí neoštrukturalisti a autori, ktorí sa hlásia k postmoderne. Mimoriadny ohlas zaznamenala práca *Slová a veci* (1966), v ktorej Foucault analyzuje dejiny ideí 16. a 19. storočia ako odkrytie pôvodnej "nahej" skúsenosti nesprostredkovanej jazykom, pričom jazyk Foucault chápe ako činiteľ konštituujúci svet a určujúci kategórie myslenia aj percepcie. Hoci po publikovaní knihy označili jeho stanovisko ako štrukturalizmus bez štruktúr (J. Paiget), sám sa od neho dištancoval v práci *Archeológia vedenia* (1969). Napriek niektorým modifikáciám patrí k dominantám jeho uvažovania diskurz, transformácie toho, čo sa rozpráva, analýza výpovede ako východiskový bod humanitných vied. Program očistiť analýzy humanitných vied od nánosov antropologizmu a určenie diskurzu ako predmetu archeologických bádání ho nasmerovalo k výskumu rozmanitých foriem diskurzu (klinického, ekonomického, prírodných súcién, psychiatrického).

Foucault svojou provokujúcou orientáciou a výberom bizarných tém (šialenstvo, zrod psychiatrie a jej kliniky, väzenie ako inštitúcia, systémy kontroly a stráženia jedincov, disciplinujúca moc v poznaní, rozmanité podoby represie, sexualita a rozličné aberácie, problém štýlu existencie a pod.), neštandardných postupov a originalitou spracovania zaiste otvoril nové horizonty skúmania. Podľa vlastných slov "pokúšal ... sa určiť tri veľké typy problémov: problém pravdy, problém moci a problém individuálneho konania." Foucault je napriek svojmu kritickému postoju voči moderne, osvietenstvu a klasickej filozofii v mnohom závislý od Nietzscheho, Kanta, Hegela, Marxa (akcentácia materiálnosti a telesnosti, antiscientizmus, pravda ako fikcia, dialektika pôvodnej skúsenosti, kritika rozumu a racionality, rozličné triády). Nietzsche má nepochybne podiel na Foucaultovej fascinácii mocou, ktorú nechápe ako vlastnosť prislúchajúcu nejakému individuu alebo inštitúcii ani ako vzťah podriadenosti a nadriadenosti daný pravidlom, ale ako silové pole mocenských vzťahov a odporu voči nim. Nejde mu teda o inštitucionálne modely moci ani o právnické legitimizujúce modely, ale o zmapovanie rozličných spôsobov, ako sa v našej kultúre ľudské bytosti stávajú subjektmi. Práve subjekt, nie moc je ústrednou témou Foucaultovho diela. Tento záujem o subjekt a cesty jeho formovania, v ktorom má moc a jej rôzne prevleky (napr. pastorálna moc, politická moc a individualizujúca moc vo forme rodiny, medicíny, výchovy, zamestnávateľov) osobitné poslanie, vyústil u Foucaulta do projektu skúmania

sexuality, lebo to je terén, kde si podávajú ruku kontrola a represia s túžbou a pôžitkom, je to terén, kde mocenské stratégie individuum internalizuje, a tak sa formuje vzťah jedinca k sebe samému. Foucaulta zaujíma, ako a prečo sme zo sexuality urobili morálnu skúsenosť, a z tejto perspektívy analyzuje vzťahy medzi mocou, sexualitou a vedením. Pôvodný plánovaný šesťzväzkový projekt výskumu sexuality a jej diskurzu ostal nedokončený a vyšli len tri zväzky (prvý diel *Vůle k věděni* v roku 1976 a druhý a tretí *Priзнание tela* a *Užívání pôžitkov* v roku 1984).

V českom preklade z pera Čestmíra Pelikána vyšiel v roku 1999 prvý zväzok *Dejiny sexuality*. V pôvodnom projekte Foucault uvažoval o analýze názorov na sexualitu v časovom horizonte od 16. storočia po súčasnosť, ale čoskoro od toho upustil, aby sa orientoval na problém telesnosti v rámci kresťanstva najmä s dôrazom na funkciu, akú malo telo v spovedi, aby sa vzápätí ponoril ešte hlbšie do minulosti a skúmal prístup a tematizáciu sexuality v antike.

V piatich kapitolách *Vůle k věděni* (*My, noví viktoriáni!*, *Represívna hypotéza*, *Scientia sexualis*, *Dispozitiv sexuality*, *Právo na smrť a moc nad životom*) Foucault nesleduje dejiny sexuálneho správania, ale konšteláciu tých síl, ktoré viedli k novému prístupu k sexualite, ktorý začal dominovať v 18. storočí a ovládol storočie nasledujúce. Zaujímavým momentom je to, že autor nechce analyzovať sex a vedenie o sexe pomocou pojmov represie a zákona, ale na základe výskumov moci, mocenských vzťahov a stratégií, ktoré viedli k chápaniu sexuality ako jedinečnej formy skúsenosti, ktorá sa stala predmetom vedenia ako priesečník medicíny, politiky, ekonómie a filozofie. Vo veci moci, ktorá je všadeprítomná, repetitívna, inertná a sebareprodukujúca, je Foucault striktným nominalistom: už som spomenula, že mocou nerozumie súbor inštitúcií, spôsob podrobenia ani univerzálny systém ovládania, ale "...mnohosť vzťahov, ktoré sú imanentné oblasti, meno, ktorým opisujeme komplexnú strategickú situáciu v danej spoločnosti" (s. 108-109). Z charakteristík moci a jej mechanizmov (s. 110-113) potom plynie úloha aj otázka: "Jaké najbezprostřednější a nanejvýš lokalizované vztahy moci působí v určitých typech diskursu o sexu, v určitých typech vymáhání pravdy, které se historicky a na vymezených místech objavili (kolem těla dítěte ohledně pohlaví ženy, v případě praxe snižování porodnosti atd.)?" (s. 114) Pravda, čitateľ, ktorý pozná napríklad sociobiologické teórie o sexualite (napr. E. O. Wilson), ktoré sexualitu chápu ako *fundamentálny aspekt ľudskej biológie*, ako fenomén determinujúci každý aspekt našej existencie manifestujúci sa rôzne v rôznych etapách životného cyklu, bude asi zaskočený foucaultovským historizmom a akcentovaním tzv. dispozitivov sexuality vnorených do mechanizmov mocenských praktík. Foucault argumentuje, hoci podľa môjho názoru nie príliš presvedčivo, že analýza sexuality ako politického dispozitivu neanuluje telo, biológiu, fyziologické funkcie. Biologické a historické sa nekladie do bezprostredného súvisu ako v starom evolučnom sociologizme, ale ukazuje sa, ako dispozitív moci realizujú pôsobením na telo, na funkcie fyziologické procesy. Bez výhrad nemožno akceptovať ani to, že Foucault neuznáva nijaký pojem sexu osebe - či už v zmysle pudu, biologicky primárnej potreby, alebo anatomickej charakteristiky, fyziologickej funkcie, ale tvrdí, že práve takáto idea sexu sa sformovala ako dôsledok rozmanitých stratégií moci (s. 176-178). "Nemůžeme tedy dějiny sexuality odkazovat k instanci sexu, nýbrž spíš ukázat, jak je 'sex' na sexualitě historicky závislý. Nemůžeme

situovat sex na straně reality a sexualitu na straně zmatených idejí a iluzí. Sexualita je historicky zcela reálná formace, a právě ona podnítila vznik pojmu sexu jako spekulativního prvku, nezbytného pro její funkci." (s. 182)

Foucault vo svojej analýze diskurzov, na pomedzí ktorých vyrástlo vedenie o sexualite (medicína, psychiatria, pedagogika, ekonómia, politika), nám však ostáva dlžný napriek príťažlivým konštrukciám (napríklad spochybnenie represívnej hypotézy) presvedčivú evidenciu a overiteľné údaje. Freudovi pričíta k dobru, že znovu pustil do obehu sekulárny príkaz poznávať sex a zapájať ho do diskurzu, ale Foucaultove tvrdenia o tzv. psychiatrizácii pervertovaných vyvolávajú rozpaky, akonáhle ich konfrontujeme s poznatkami sexuológie, biológie človeka a psychiatrie. Ako jeho názory napríklad dať dohromady s pedofiliou a virilizáciou zapríčinenou, dajme tomu, nádorom nadobličky? Ako tu poslúžia foucaultovské pohľady na vedenie o sexualite, podľa ktorých ide o hru prítomného a neprítomného, reality a slasti, excesu a deficitu, účelu a zmyslu apod? Foucault sa zameril na neškodné stratégie tzv. sexuálneho dispozitívu (fetišizmus, hystéria, onánie, prerušovaná súlož) a snažil sa obhájiť tézu, že náš diskurz o sexualite sa opiera o režim moci. Podľa neho prelomiť moc neznamená pritakať sexu, to, čo sa žiada, je presadiť telo, jeho pôžitky v ich diferencovanosti proti sexu ako túžbe. "Opěrným bodem protiútoku proti dispozitivu sexuality nemůže být sex jako touha, nýbrž musejí se jím stát těla a slasti." (s. 183)

Foucaultovi vonkoncom nemožno upierať, že dokáže sugestívne nastoliť svoje pohľady na danú tému, že s bravúrou zvláda všetky finesy štylistiky a dokáže svoje myšlienky prezentovať vo verbálne oslnivej podobe. Vďaka kvalitnej prekladateľskej práci manželského tandemu Márie a Miroslava Marcelliových a zasväteným interpretáciám M. Marcelliho je Foucaultovo dielo (*Slová a veci, Dozerať a trestať*) sčasti prístupne aj v slovenčine. Foucault dokonca boduje aj u slovenských intelektuálov a v koncoročnej ankete *Kniha roka 2000* získal 10 hlasov (*Domino-fórum*, 51-52, 21. 12. 2000 - 3. 1. 2001). Nie som si istá, z čoho prameni tento úspech, na akú strunu udrhel Foucault, čo zarezonovalo z jeho uvažovania a svojrázneho historizmu v našom prostredí. Určite by bolo zaujímavé zistiť, akú skúsenosť v zmysle foucaultovskej pôvodnej skúsenosti má slovenský literát spoločnú s Foucaultovým myšlienkovým svetom. Zaujímalo by ma, ako by sa oných desať hlasov vyslovilo napríklad k otázke, prečo Foucault hovorí o archeológii vedenia, a nie o archeológii vedy, a so zreteľom na jeho diskurz o sexualite a tézu o spojení moci a sexuality si kladiem otázku, ako by asi jeho slovenskí stúpenci komentovali Clintonovu aféru s Monikou Lewinskou a debatu o jeho odvolaní v Kongrese?

S Foucaultom sympatizujem potiaľ, pokiaľ ukazuje, že neexistujú nefilozofické a "nízke" témy, aj v tom, keď upozorňuje na excesy politickej racionality, ale som skeptická k produktívnosti jeho skúmaniu diskurzov (akýchkoľvek) na základe archeológie, v ktorej sa stierajú hranice medzi menom a vecou, medzi menom a vetou či výpoveďou, pre ktorú "je jazyk násilie páchané na veciach", ale zaobíde sa bez filozofie jazyka, teórie významu a produkuje vlastný diskurz "holého bytia jazyka".

Tatiana Sedová

Doc. PhDr. Tatiana Sedová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR

KULTÚRNOU ÚLOHOU FILOZOFIE JE UDRŽIAVAŤ DISKUSIU

RICHARD RORTY: *Filozofia a zrkadlo prírody*. Bratislava, Kalligram 2000, 352 s.

Celou prácou *Filozofia a zrkadlo prírody* od významného a asi aj najkontroverzejšieho súčasného amerického filozofa Richarda Rortyho sa vinie úsilie o dekonštrukciu "obrazu zrkadla prírody". Rorty sa tak, sčasti nevdojak, stal jedným z iniciátorov dekonštruktivistických snáh postmoderného myslenia. Robí to spôsobom, ktorý možno považovať za svojský útok, podľa niektorých až za programovú revoltu voči celej tradícii novovekej či dokonca západnej filozofie, ktorý miestami prechádza až do jej ironizovania a bagatelizovania jej problémov i reálneho kultúrneho vplyvu. Pritom ale netreba zabúdať, že Richard Rorty pracoval na tomto diele ako pedagóg Princetonskej univerzity celé jedno desaťročie, takže v tomto prípade rozhodne nejde o neuvážené proklamovanie nepremyslených téz.

Rorty ako americký mysliteľ vychádza z analytickej filozofie jazyka a pragmatizmu, s ktorými sa však v diele kriticky vyrovnáva. Jeho úvahy však zároveň, vzhľadom na spomínanú filozofickú tradíciu pomerne prekvapujúco, vyúsťujú do hermeneutiky. Možno teda povedať, že Rorty začína tam, kde Husserl skončil, keď na záver svojej *Krisis* tak trochu rezignovane konštatuje, že sen o filozofii ako prísnej vede je dosnívaný. Filozofia je podľa Rortyho totiž "kultúrna konverzácia" a novoveká snaha budovať filozofiu ako vedu, prípadne ju ešte stavať nad vedu, je prinajmenšom precenenie jej sil, v každom prípade však neopodstatnený mýtus. Rorty teda problematizuje opodstatnenosť a úlohu filozofie v súčasnej spoločnosti, čím sa dotýka aj zásadných zmien, ktorými prechádza západná civilizácia.

Neľahkého prekladateľského údelu sa s úspechom zhostila Ľubica Hábová. Od prvého vydania tohto diela už uplynulo vyše dvadsať rokov, no slovenský preklad uzrel svetlo sveta až začiatkom tohto roku. Pritom ide o dielo, ktoré zo svojho autora urobilo zakladateľa nového filozofického smeru - neopragmatizmu, podľa ktorého je ľudské poznanie iba výsledkom slobodnej komunikácie medzi ľuďmi. Práve otázku poznania pokladá Rorty za centrálny a určujúci moment nielen novovekej filozofie, sústredenej okolo epistemológie ako filozofickej disciplíny skúmajúcej fenomén a princípy poznania, ale aj celej západnej civilizácie, minimálne v posledných troch storočiach. Rorty sa pri svojom skúmaní riadi presvedčením, že odhaliť zdroj našich názorov znamená znovu prežiť históriu jazykovej hry, ktorú sami hráme.

Prvá časť Rortyho knihy nazvaná *Naša zrkadlovitá podstata* sa venuje "vynájdeniu mysle", ako nosnej filozofickej otázky novoveku, v rôznych podobách problémov vyplývajúcich zo vzťahu mysle a tela. Postupne opisuje deväť znakov, ktoré filozofi v rôznych obdobiach považovali za známky mentálneho. Upozorňuje, že už Platón